

SCRIITORI EVREI ORIGINARI DIN JUDEȚUL NEAMȚ (SECOLELE XIX-XX)

JEWISH WRITERS FROM NEAMT COUNTY (XIX-XX CENTURIES)

Prof. Karina-Ingrid COJOCARIU¹

Abstract: *A study of Jewish writers in general and especially of those from Neamț may seem discriminatory, but it is not. Jews were viewed and treated as unwanted strangers and the intellectuals were not spared discrimination and persecution. The purpose of the present study is to rediscover the Jewish writers, some unfairly forgotten, focusing on Jewish writers born in Neamț county. In the first part we will discuss about H. St. Streitman and A. L. Zissu, born in Piatra Neamț in the second half of the 19th century. Henric Stefan Streitman was a journalist, translator and politician who went from socialism to right politics, known both for his controversial positions and for his erudition. A. L. Zissu, writer, industrialist and Zionist leader is probably one of the most important figures of the last century who because of the communist regime was forgotten. In the second part of this study we will continue the presentation of the life and work of the Jewish writers who were born in Neamț County, namely Brunea-Fox, Filip Cohn and Irving Layton.*

Keywords: *Jewish writers, Neamț county, socialism, anti-Semitism, communism*

Un studiu despre scriitorii evrei în general și cei nemțeni în particular, care ar putea atrage controverse legate de studierea lor separată și nu împreună cu majoritatea, nu ar putea fi un fel de discriminare? Răspunsul este nu, pentru că și în România, ca mai peste tot în lume, istoria evreilor a fost dramatică. Priviți dar și tratați ca niște străini indezirabili, dezavuați de toți, evreii nu s-au bucurat de prea multe drepturi până în 1946, chiar dacă oficial, li s-a recunoscut, abia în 1923, calitatea de cetățeni; mai exact, în 1938, guvernul Goga-Cuza avea să revină la situația de fapt de dinainte de 1923. Deși intelectualii evreii s-au bucurat de respect din partea concetățenilor, nu se poate spune că au fost ocoliți de discriminări și de persecuții. Este notoriu cazul lingviștilor Moses Gaster, Hariton Tiktin și Lazăr Șăineanu, expulzați din România la sfârșitul secolului al XIX-lea. În timpul regimului Antonescu, opera scriitorilor evrei a fost interzisă. Apariția în 1941 a *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent* a lui G. Călinescu a fixat canonul literar românesc și un portret al scriitorului evreu: „evreii, puțini printr-o proporție firească, prezenți și la noi, ca în toate literaturile, rămân un factor dinafara cercului rasial, făcând puntea de legătură între național și universal... În literatură, ei sunt întotdeauna informați, colportori de lucrurile cele mai noi, anticlasiști, moderniști, agitați de probleme. Ei compensează inerția tradiției și o fac să se revizuiască. Umanitarismul lor sincer modifică în sensul

¹ Profesor de Limba și literatura română la Liceul „Vasile Conta” Târgu-Neamț.

unei viziuni creștine de sus un spirit de conservare ce poate să degenereze în obtuzitate. Aceste însușiri sunt legate de tipicele iritante cusururi: dezinteres total pentru creația ca scop, trăirismul exagerat, negarea criticii (de care noi, rasă constructivă, avem trebuință), umanitarismul împins până la negarea drepturilor și notelor noastre naționale. Prin această lipsă de tact, la noi ca și oriunde, evreii atrag asupra-le, periodic, toate fulgerele”.²

În perioada comunistă, problema evreiască a fost un subiect tabu, iar în istoriile literare nu s-a vorbit deloc despre evreitatea scriitorilor. Un exemplu în acest sens este lucrarea lui Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*. Este necesar ca scriitorii evreii să fie recuperați și puși la locul ce li se cuvine în cadrul istoriei literaturii române. Studiul pe care îl propunem se înscrie pe această linie, concentrându-se pe scriitorii evreii născuți în județul Neamț. În prima parte vom vorbi despre H. St. Streitman și A.L. Zissu, născuți la Piatra Neamț, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

H.St. Streitman, eseist și publicist, s-a născut la Piatra Neamț, în 1873. A fost un fin comentator al vieții sociale, cunoscut pentru pozițiile sale polemice, dar care politic a oscilat de la socialism la extrema dreaptă. De-a lungul vieții a editat mai multe periodice care au avut însă o apariție scurtă și s-a implicat în dezbaterile culturale și politice ale vremii, fiind în primii ani de activitate un promotor al ideilor de selecție naturală și un traducător al literaturii marxiste și naturaliste. Înainte de Primul Război Mondial, a schimbat orientarea socialistă, apropiindu-se de Partidul Național Liberal, lucrând alături de Ion G. Duca și Constantin Banu, revenind în viața publică după război, ca membru al Partidului Poporului, fiind senator în 1926-1927. A fost asociat cu intelectuali de dreapta, Octavian Goga și Pamfil Șeicaru, se alătură, în 1932, Partidului Național Agrar. În timpul guvernării Antonescu, devine primul președinte al Centralei Evreilor din România, în perioada februarie-decembrie 1942. Deși a colaborat prin prisma funcției cu regimul Antonescu, nu a fost judecat de către Tribunalul Poporului.³ Debutul literar a avut loc în 1889, în *Școala Nouă*, revistă editată de către Garabet Ibrăileanu, alături de alți tineri socialiști, precum Izabela Andrei, Panait Mușoiu și Raicu Ionescu-Rion. Articolele semnate de el prezentau analitic diferențele dintre curentele literare naturalism și realism, precum și dezbaterea despre naturalism vs. „pornografie” din anii 1880.⁴

² G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, Editura Minerva, București, 1988, p. 976

³ Nicolae Scurtu, *Mareșalul Averescu și scriitorii (I)*, în „Lumea Militară”, nr. 1/2006, pp. 57–59.

⁴ Șerban Cioculescu, Ovidiu Papadima, Alexandru Piru (editori), *Istoria literaturii române. III: Epoca marilor clasici*, Editura Academiei, București, 1973, p. 954; Tudor Opriș, *Istoria debutului literar al scriitorilor români în timpul școlii (1820–2000)*, Editura Aramis Print, București, 2002, pp. 33–34.

A studiat fizica și chimia la Universitățile din Zurich și Stuttgart și a audiat, la Facultatea de Filosofie din Roma, cursurile de Filosofie istorică și Sociologie.⁵ În Germania a fost coleg cu mai mulți intelectuali de seamă: Barbu Brănișteanu, Gheorghe Gh. Longinescu, Simion Mehedinți, Alexandru Tzigara-Samurcaș etc.⁶ În 1891 începe colaborarea cu săptămânalul socialist, *Munca* și ziarul liberal-radical *Românul*, condus de C.A. Rosetti.⁷ Printre colegii de la *Munca*, ziarista Rachel Vermont îi va deveni soție.⁸ Ce doi, publică în 1894, traducerea volumului *Degenerarea lui Max Nordau*, iar un an mai târziu, volumul *Femeia lui August Babel*.⁹

Aceste traduceri și articolele publicate au atras imediat atenția criticii, istoricul jurnalismului, G. Brătescu, care spunea că Streitman a reușit să-i impresioneze pe greii jurnalismului românesc de atunci prin stilul său „subtil, răuvoitor, ironic, îndoielnic, adesea îngăduitor”. Mai mult, scrie Brătescu, Streitman a fost un „erudit” și un cititor competent atât al literaturii laice, cât și al celei religioase.¹⁰

În 1902, publică volumul *Oamenii zilei. Instantanee*, cu pseudonimul Almaviva¹¹ și împreună cu Dumitru Karnabatt scoate, în 1904 la București, ziarul *Observatorul*.¹² Ulterior editează cotidianul *Prezentul* și *Cuvinte libere*, avându-i drept colaboratori pe Rudolf Uhrinowsky, Adrien Le Corbeau, Mihail Cruceanu, Al. T. Stamatiad, Eugeniu Sperantia, dar și pe Victor Eftimiu.¹³ Ca urmare a numeroaselor datorii, în martie 1910, întreaga sa avere imobiliară este confiscată prin ordin judecătoresc și scoasă la licitație¹⁴, iar cele două periodice își încetează apariția. Devine pentru o scurtă perioadă, redactor-șef al ziarului *Viitorul*, oficiosul liberal aflat sub conducerea lui I.G. Duca și Constantin Banu, dar și colaborator al ziarului

⁵ S. Podoleanu, *60 scriitori români de origină evreească, Vol. II*, București, 1935, p. 311.

⁶ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii. I: 1872–1910*, Editura Grai și suflet-Cultura Națională, București, 1991, p. 111.

⁷ S. Podoleanu, *op. cit.*, p. 311.

⁸ Constantin Titel Petrescu, *Socialismul în România. 1835 - 6 septembrie 1940*, Editura Daciana Traiană, București, p. 91.

⁹ S. Podoleanu, *op. cit.*, p. 312.

¹⁰ *Mesagerul de Bistrița-Năsăud*, 11 decembrie 2009 (

<https://web.archive.org/web/20130927200143/http://js.mesagerul.ro/2009/12/11/uniunea-ziaristilor-profesionisti-1919-2009> (accesat 8 aprilie 2020).

¹¹ Lucreția Angheluță, Salomeea Rotaru, Liana Miculescu, Marilena Apostolescu, Marina Vazaca, *Bibliografia românească modernă (1831–1918). Vol. IV: R-Z*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1996, p. 408;

S. Podoleanu, *op. cit.*, pp. 311-312.

¹² *Anuarul Bucurescilor pe anul 1904*, Editura Carol Göbl, București, 1904, p. 14.

¹³ S. Podoleanu, *op. cit.*, p. 312; Mihail Cruceanu, *De vorbă cu trecutul...*, Editura Minerva, București, 1973, p. 40.

¹⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 290, 1911, p. 12125.

Flacăra.¹⁵ În decembrie 1912, anunța editarea unei noi publicații, *Realitatea*, care „dezbrăca viața publică de toată ideologia, de toată frazeologia”.¹⁶

Socialist reunion in Bucharest, 1892. Constantin Dobrogeanu-Gherea and Constantin Mille in the foreground. Streitman is in the back row, holding up the red flag; to his right, Henric Sanielevici and Ion Păun-Pincio.¹⁷

În februarie 1913, Streitman s-a implicat și în primul sindicat al jurnaliștilor din România, Asociația Generală a Presei, alături de Karnabatt, Constantin Bacalbașa, Constantin Costa-Foru, Scarlat Lahovary, Constantin Mille, Barbu Brănișteanu, I. Hussar, a fost ales membru în comitetul director.¹⁸ În 1914, publică volumul despre viața și opera lui Jean Jaures, liderul asasinat al aripii franceze a Internaționalei Muncitorilor Socialiști.¹⁹

Rămas în Bucureștiul ocupat de trupele Puterilor Centrale, Streitman a fost director editorial al ziarului *Renașterea* a lui Virgil Arion, iar după 1918 revine în centrul vieții culturale românești, fiind ales în ianuarie 1919 primul președinte al Uniunii Jurnaliștilor Profesioniști din România, în urma propunerii formulate de către Pamfil Șeicaru.²⁰ Streitman, era consilier în Ministerul de Externe, proprietarul librăriei Hasefer, un om din afara presei, curtat însă de oamenii politici de dreapta precum I.G. Duca, doctorul Constantin Angelescu și Constantin Argentoianu, care-i frecventau cu regularitate salonul de lectură, comandând cărți rare și scumpe. Streitman era descris ca un enciclopedist rafinat, cu un stil subtil, malițios, ironic, bănuitor, dar și indulgent atunci când era nevoie.²¹

¹⁵ Mihail Șerban, *Cu d. Const. Banu, evocând trecutul. După 25 de ani dela apariția revistei Flacăra, fostul ei director ne vorbește despre începuturi, colaboratori și drumul parcurs*, în „Adevărul”, 27 iunie, 1928, p. 3.

¹⁶ „Adevărul”, 8 decembrie 1912, p. 3.

¹⁷ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Socialist_circle_in_Bucharest,_1892.jpeg (accesat 10.04.2020).

¹⁸ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată. IV: 1910–1914*, Editura Ziarului Universul, București, 1932, p. 106.

¹⁹ Lucreția Angheluță, Salomeea Rotaru, Liana Miclescu, Marilena Apostolescu, Marina Vazaca, *op. cit.*, p. 408.

²⁰ „Mesagerul de Bistrița-Năsăud”, 11 decembrie 2009.

²¹ *Ibidem*.

Dezgustat de evenimentele sângeroase ale Revoluției bolșevice, se dezice de socialism și aderă la ideile Partidului Poporului, condus de generalul Averescu, colaborând cu articole la oficiosul acestuia, *Îndreptarea*²². Adept al generalului, Streitman îl considera o figură „imperturbabilă și incoruptibilă”, aleasă de providență pentru a promova un program de „prosperitate și ordine”²³.

Începe să colaboreze la revista socialistă *Facla* a lui N.D. Cocea, unde publică sub pseudonimul „Omul de pe stradă”. Devine colaborator permanent la *Contemporanul* lui Ion Vinea încă de la primul său număr, la 3 iunie 1922²⁴, fiind descris într-un articol din aceeași revistă, sub semnătura lui V. Dănoiu ca un „jurnalist care ar putea deveni ilustru în orice literatură străină, având în vedere stilul său plin de grație, subtilitatea sa și o ironie delicioasă”.²⁵ În 1923 publică volumul *Revizuirei*, fiind implicat în campania electorală din 1926 a Partidului Poporului, în urma căreia este ales senator. În timpul mandatului, este atacat în Parlament de către LANC prin vocea transilvăneanului Valeriu Pop, care l-a acuzat indirect, de fapt acuza era la adresa Partidului Poporului, că a trădat cauza națională.²⁶ A fost apărat de Mișu Papp, un antisemit declarat care a spus de la tribuna Parlamentului că Streitman a fost „singurul evreu care a manifestat o atitudine demnă în timpul războiului. [...] Acest evreu nu s-a descris niciodată ca evreu, dar a spus întotdeauna că este român.”²⁷

Participă în calitate de raportor la Conferința poloneză-română, care a avut loc la Galați, în contextul Alianței Polon-Române, publicând în 1928, volumul de eseuri, *Între da și nu*, considerat de critică „paradoxală și savuroasă”.²⁸ Cariera sa de demnitar se încheie în 1928, când revine la dragostea sa, presa, lucrând la *Dimineața* și *Adevărul*.

Reintră în politică ca membru în comitetul executiv al Partidului Național Agrarian al lui Octavian Goga și, deși era evreu, a făcut campanie electorală cuziștilor. Deși nu mai era parlamentar, participă la cea de-a 25-a Conferință a Uniunii Interparlamentare²⁹. Este omagiat de către Octavian Goga și considerat un „fin analist”³⁰. Este perioada când îl sprijină pe Pamfil Șeicaru, inclusiv financiar, să înființeze cotidianul naționalist *Curentul*, pentru ca în 1930, să lanseze o nouă revistă, *Observatorul Politic și Social*, care a avut însă o apariție efemeră.³¹ În 1932, reia colaborarea cu *Facla*, unde i-a avut colegi pe Sergiu Dan, Ion Călugăru, N. Davidescu, Sandu Eliad, Nicolae Carandino.³² În 1934 publică un nou volum de eseuri, *Mi se pare*

²² Nicolae Scurtu, *art. cit.*, p. 57.

²³ *Ibidem*, pp. 57–58.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ V. Dănoiu, *Evreii în cultura română (I)*, în „Contemporanul”, nr. 39-40, 1923, p. 4.

²⁶ *Daltonismul național*, în „Chemarea Tinerimei Române”, nr. 7, 1926, p. 2.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Leon Feraru, *Rumanian Literary News*, în „The Romanic Review”, nr. 2, 1929, p. 185.

²⁹ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54482074/f564.image> (accesat la 8 aprilie 2020).

³⁰ Octavian Goga, *Mustul care fierbe*, Imprimeria Statului, București, p. 97.

³¹ S. Podoleanu, *op. cit.*, p. 311.

³² Geo Șerban, *Causeries du lundi*, în „România Literară”, nr. 25, 2000, p. 5.

că, o laudă a agnosticismului și a relativismului, așa cum îl considera critica, sau cum spunea Pompiliu Păltânea: „Domnul Henri Streitman își dezvăluie propria sa manieră [...] de a căuta adevărul prin cele mai multe ocoluri îndepărtate, cele care se confruntă cu surprize și deschid perspective mari.”³³

După 1933, Streitman, confuz politic, a continuat să scrie pentru diverse publicații, despre care Argetoianu nota, relativ la „salutul lui Streitman”, care nu era nici salutul fascist, nici pumnul ridicat comunist, ci „brațul întins, palma întinsă, pentru a ridica ceva”.³⁴ A colaborat și cu revista socialistă *Reporter* a lui N.D. Cocea, dar și cu cea de dreapta a lui Ion Gigurtu, *Libertatea*.³⁵

În mai 1937, a primit cea mai înaltă distincție a statului Cehoslovac, Ordinul Leului Alb.³⁶ Deși inclus de regimul național-legionar pe lista scriitorilor evrei, ajunge să colaboreze cu regimul, devenind primul președinte al Centralei Evreilor din România. Numirea a fost posibilă probabil datorită raporturilor sale bune cu tot spectrul politic, dar și a prieteniei cu Veturia Goga.³⁷

Activitatea sa în cadrul Centralei a fost una în care a îndemnat populația evreiască la calm și ascultare, publicând în săptămânalul evreiesc *Gazeta Evreiască* materiale în care susținea că este momentul unui raționament special: „cu capul nostru, și nu cu nervii, și nu cu coloana vertebrală.”³⁸ Un episod concludent pentru poziția sa s-a petrecut în 1942, când sionistul A. L. Zissu, care l-a numit trădător și renegat, motiv pentru care Zissu este internat în lagărul de la Tg. Jiu.³⁹ Succesorul său la conducerea Centralei Evreilor, Nandor Gingold, l-a inclus pe Streitman pe o listă de ostateci evrei, dovadă că nu era un protejat al regimului.⁴⁰

După 1944, a militat pentru formarea unui stat israelian în Palestina, fără ca pentru aceasta să fie persecutat de regimul comunist.

Cel de al doilea scriitor evreu nemțean asupra căruia ne vom opri este **Abraham Leib Zissu**, născut la Piatra Neamț în 1888, om politic, ziarist, literat și

³³ Pompiliu Păltânea, *Chronique de Roumanie*, în „Mercure de France”, nr. 867, 1934, p. 643.

³⁴ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice. Volumul I: 2 februarie 1935—31 decembrie 1936*, Editura Machiavelli, București, 1998, p. 369.

³⁵ *Caleidoscopul vieții intelectuale. Litere, știință, artă: Cărți și reviste*, în „Adevărul”, 7 februarie, 1936, p. 2.

³⁶ Ziariști români decorați de președintele Beneș. Solemnitatea dela Legația Cehă, în „Adevărul”, 21 mai 1937, p. 3.

³⁷ Denis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, London, 2006, p. 122.

³⁸ Bela Vago, *The Ambiguity of Collaborationism: The Center of the Jews in Romania (1942–1944)*, p. 701, în Michael Marrus (ed.), „The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of European Jews. 6: The Victims of the Holocaust”, Volume 2, Meckler Publishing Corporation, Westport & London, 1989.

³⁹ Hildrun Glass, *Câteva note despre activitatea lui Avram L. Zissu*, în Liviu Rotman, Camelia Crăciun, Ana-Gabriela Vasiliu (eds.), „Noi perspective în istoriografia evreilor din România”, p. 164, Editura Hasefer, București, 2010.

⁴⁰ Matei Cazacu, *La disparition des Juifs de Roumanie*, în „Matériaux pour l'Histoire de Notre Temps”, nr. 71, 2003, p. 57.

eseist. Provenit dintr-o familie modestă și educat în spirit Hasidic, Zissu a devenit un remarcant activist cultural, scriitor și fondator de ziare. Până la Primul Război Mondial, Zissu a fost un teoretician al sionismului religios, un promotor al modernismului literar, omul din spatele Partidului evreiesc, într-o permanentă dispută cu liderul Uniunii evreilor, Wilhelm, cu privire la politica religioasă și practică. În timpul regimului Antonescu a apărut interesele comunității, fiind o voce critică împotriva acțiunilor Centralei Evreilor din România, iar după 1943 a sprijinit emigrarea evreilor spre Israel. Un anticomunist fervent, a continuat susținerea emigrării evreilor spre noul stat Israel, fapt ce l-a făcut să devină o țintă a regimului comunist: în 1951, a fost arestat și, în 1954, condamnat la închisoare pe viață pentru crima de înaltă trădare. Amnistiat după doar doi ani de închisoare, emigrează în Israel, unde la scurt timp moare, în 1956, la doar 68 de ani.

Născut într-o familie numeroasă cu încă nouă frați, a primit o educație talmudică, obținând astfel, la 209 de ani diploma de rabin, și-a petrecut copilăria alături de Eugen Relgis, cel ce avea să devină, un remarcant ideolog anarhist și scriitor de subiecte evreiești.⁴¹ În urma unei vizite la Iași, se împrietenește cu Elias și Moses Schwarzfild și începe să colaboreze la revista editată de aceștia, *Egalitatea* (1904-1910). În 1910, este angajat la Banca Moldova din Iași și conduce greva muncitorilor din 1914, fiind implicat și în mișcarea culturală evreiască din Iași, colaborând cu Lazăr Șaraga, Iacob Ashel Groper și Jacob Itzhak Niemirower.⁴²

În 1912, la Iași împreună cu Petre Constantinescu-Iași, Zissu a publicat revista literară săptămânală *Floare Albastră*, având printre colaboratori pe tânărul poet Benjamin Fondane, Ludovic Dăuș, Enric Furtună, Constantin Motaș și Grigore T. Popa, o revistă tradiționalistă și neo-romantică, opunându-se atât mișcării simboliste, cât și revistei *Viața Românească*.⁴³

În 1914 debutează ca autor cu piesa *David Brandeis* și a început, de asemenea, să scrie pentru jurnalul idiș *Likht* (Lumina).⁴⁴ Tot în acel an se căsătorește cu Rachel Zimmer, fiica unui comerciant înstărit din București, iar în 1916 li se naște unicul copil, Theodor Zissu.⁴⁵ Mutat la București, publică în 1918, împreună cu bunul prieten

⁴¹ Camelia Crăciun, *Politics and Ideology in Jewish Romanian Intellectual Life. During the Interwar Period: A. L. Zissu – W. Filderman Debate*, în the „New Europe College Ștefan Odobleja Program Yearbook, 2010–2011”, p. 88; Aurel Sasu (ed.), *Dicționarul biografic al literaturii române*, Vol. II, Editura Paralela 45, Pitești, 2004, p. 877; Paul Cernat, *Avangarda românească și complexul periferiei: primul val*, Editura Cartea Românească, București, 2007, p. 56.

⁴² Irina Cărăbaș, *Poziționări identitare în avangarda românească*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei. Artă Plastică”, vol. 1 (45), 2011, p. 183; Camelia Crăciun, *art. cit.*, pp. 88–89; Roxana Sorescu, *B. Fundoianu-anii de ucenicie (I)*, în „Observator Cultural”, nr. 500, noiembrie 2009.

⁴³ Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 89; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane. II: În căutarea fondului (1890–1934)*, Editura Adeverul, București, 1934, pp. 36–38, 243.

⁴⁴ Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 89.

⁴⁵ Hary Kuller, *Sioniștii sub lupa Siguranței și Securității. 1925 – 1949*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”, 2008, p. 155.

Gala Galaction și Leon Algazi, revista *Spicul*, cu o apariție efemeră, iar în 1919, fondează cotidianul sionist *Mântuirea*.⁴⁶ Cotidianul este închis în decembrie 1922, prin ordin guvernamental ca urmare a scrisorii deschise publicate de Zissu la adresa LANC și care a stârnit un val de agitații studentești în întreaga țară.⁴⁷

După război, Zissu își descria copilăria și adolescența ca fiind marcate de „flacăra incandescentă a unei frenezii religioase”, iar istoricul Hildrun Glass îl descrie ca fiind drept „cel mai cunoscut propagandist al mișcarea națională evreiască din Vechiul Regat Român”⁴⁸, iar Bela Vago ca fiind exponentul „autoritar” și de „dreapta” al sionismului românesc, în timp ce istoricul Yehuda Bauer indică faptul că, deși nu s-a alăturat niciodată revizionistilor, opiniile politice ale lui Zissu s-au „orientat treptat” pe teritoriul respectiv.⁴⁹ Zissu s-a opus integrării evreilor, iar influența sa a fost exercitată prin intermediul ziarului *Renașterea Noastră*, fondat în 1922, și a Partidului Evreiesc, al cărui președinte de onoare era.⁵⁰

Conform istoricului Idith Zertal, el a organizat „o campanie agresivă [...] împotriva tendințelor „asimilaționiste” ale lui Filderman. Doar partidul său, a afirmat Zissu, a reprezentat interesele politice etnice ale populației evreiești din România; toate celelalte organe erau capitulaționiste și colaboratiste și dăunătoare intereselor evreiești”.⁵¹ În schimb, Jean Ancel este de părere că Zissu a fost un critic nedrept al lui Filderman, care nu a fost niciodată adversar al sionismului. De fapt această dispută dintre cei doi a început în 1922, anul emancipării evreilor din România, divergența pornind de la modalitatea de acordare a cetățeniei. Un număr semnificativ de tineri intelectuali și scriitori evrei s-au adunat în jurul său, recunoscând influența decisivă a lui Zissu asupra dezvoltării lor și asupra relației lor cu iudaismul. Printre adepții săi s-au numărat Felix Aderca, Beniamin Fundoianu, Ion Călugăru și Isac Ludo.

⁴⁶ Aurel Sasu (ed.), *Dicționarul biografic al literaturii române*, Vol. II, Editura Paralela 45, Pitești, 2004, p. 877

⁴⁷ [Leon Volovici](#), [Zissu](#), [Abraham Leib](#), în [The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe](#).

⁴⁸ Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 88; Hildrun Glass, Câteva note despre activitatea lui Avram L. Zissu, în Liviu Rotman, Camelia Crăciun, Ana-Gabriela Vasiliu (eds.), *Noi perspective în istoriografia evreilor din România*, Editura Hasefer, București, 2010, p. 163.

⁴⁹ Bela Vago, The Ambiguity of Collaborationism: The Center of the Jews in Romania (1942–1944), în Michael Marrus (ed.), *The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of European Jews. 6: The Victims of the Holocaust, Volume 2*, Meckler Publishing Corporation, Westport & London, 1989, p. 706; Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939–1945*, Wayne State University Press, Detroit, 1981, p. 336.

⁵⁰ Yehuda Bauer, *op. cit.*, p. 336; Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 89, 94, 103; Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust. Illegal Immigration to the Land of Israel, 1939–1944*, Oxford University Press, New York City & Oxford, 1990, p. 253.

⁵¹ Idith Zertal, *From Catastrophe to Power: Holocaust Survivors and the Emergence of Israel*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 1998, p. 97.

În plan economic, Zissu a administrat mai multe afaceri. În 1920, era proprietarul unei fabrici de zahăr la Ripiceni, Botoșani, apoi a lucrat pentru mai multe fabrici de cherestea din județul Neamț. Puterea financiară i-a permis să fie și un mecena al intelectualilor români și evrei, inclusiv a lui Nea Ionescu, înainte ca acesta să devină un antisemit.⁵²

Vila Zissu din Berlin –Grünwald⁵⁴

Ca urmare a câștigurilor din afacerile cu zahăr, în 1929, îi comandă arhitectului rus, Michael Rachlis, construcția unei vile în stil Art-deco, la Berlin-Grünwald, vilă cunoscută în prezent sub numele de Vila Zissu.⁵³ Visul de a pleca în Germania împreună cu soția i s-a realizat în 1920, stabilindu-se la Berlin, unde devine un publicist cunoscut.

În perioada interbelică Zissu a fost un publicist activ în revistele de stânga sau avangardiste precum:

Egalitatea, Curierul Israelit, Opinia, Steagul, Cuvântul, Hatikvah (din Galați), *Viața Românească, Lumea evree, Integral, Bilete de Papagal, Puntea de Fildes, Adam sau Hasmonaea*.⁵⁵ În 1926 publică cel de-al doilea volum, *Spovedania unui candelabru* iar în 1930, *Ereticul de la Mănăstirea Neamțu* urmat în 1932, de volumul de eseuri polemice, „*Noi*” – *breviar iudaic și Logos, Israel, Biserica*, în 1937.⁵⁶ *Spovedania unui candelabru* este considerată de către criticul Jean Martory drept „una dintre cele mai admirabile opere ale omenirii”, această poveste dă glas unei menoree al cărei metal a fost amestecat cu lacrimi. În *Ereticul...*, un convertit evreu la ortodoxie, călugărit, se întoarce la credința sa inițială.⁵⁷

⁵² Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 89; Kuller, *art. cit.*, p. 155, 182; Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*, Editura Humanitas, București, 2018, p. 425.

⁵³ Arne Sildatke, *Dekorative Moderne: Das Art Déco in der Raumkunst der Weimarer Republik*, Berlin, 2013, pp. 332–338.

⁵⁴ Sursa: (https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Gustav-Freytag-Stra%C3%9Fe_15_Berlin-Grünwald.jpg)

⁵⁵ Aurel Sasu, *op.cit.* p. 877.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Jean Martory, *Les Livres. A. L. Zissu, La confession d'un candélabre*, în „Revue du Vrai et du Beau. Lettres et Arts”, nr. 118, iunie 1928, p. 21; Leon Feraru, *Reviews. Rumanian Book Notes. A. L. Zissu, Ereticul de la Mănăstirea Neamțu*, în „The Romanic Review”, Vol. XXII, nr. 4, octombrie-decembrie 1931, p. 351.

În anii 30, Zissu a publicat în *Facla* dar și *Cuvântul*, poziții polemice în care critica stalinismul, evaluând pozitiv trotskismul, și critica asimilarea evreilor în cadrul societății, poziție împărtășită chiar și de Nae Ionescu.⁵⁸ Mihail Sebastian, îl descrie într-o recenzie din *Cuvântul* din 1932, ca pe un autor „surprinzător”, dar în privința sionismului „Domnul Zissu crede că a găsit o insulă spirituală pe care se află națiunea Israelului s-ar putea să se stabilească calm și constructiv. Mă tem că această credință a lui cuprinde mai mult disperare decât liniște.”⁵⁹

În 1936, familia Zissu revine în țară ca urmare a preluării puterii de către Hitler în Germania, locuind în București pe Lascăr Catargiu.⁶⁰ Între timp publică romanele *Marcu sin Marcu* în 1934 și *Calea Calvarului*, un an mai târziu.⁶¹

Din 1937 și până în 1944, un a mai publicat nimic, fiind interzis în timpul războiului, intrând în vizorul Siguranței ca urmare a relației sale cu Nae Ionescu și a colaborării cu grupul *Renașterea Noastră*.⁶² Imediat după declanșarea celui De al Doilea Război Mondial, se mută pentru o scurtă perioadă în Elveția neutră, fiul Theodor se afla din 1933 în Anglia, unde acesta a absolvit Dreptul la Trinity College – Cambridge. La câțiva ani de la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, în 1942, tânărul s-a înrolat în Royal Armoured Corps, a luptat în Africa, căzând la datorie, timpul celei de-a doua bătălii de la El Alamein.⁶³

Revine în țară și devine o figură controversată în cadrul comunității evreiești aflată în tr-o perioadă tulbură a existenței sale. Sebastian îl descrie pe prietenul său ca fiind „cinstit, dar neinteresant”, iar pe soția sa ca pe un „exemplu perfect de parvenire evreiască”⁶⁴, descriind sionismul lui Zissu ca nepotrivit, deoarece acesta este un „este un teoretician al naționalismului evreiesc plin de viață care iese la în fiecare seară la un cinematograful sau restaurant, la două luni după un pogrom.”⁶⁵ Evident că această caracterizare acoperă activitatea lui Zissu de ajutoare a evreilor în timpul regimului Antonescu.

A fost un cel mai vocal critic al Centralei Evreilor, intrând în conflict chiar cu Filderman, conflict mediat de rabinul Șafran, recunoscându-i însă liderului evreu „abilitățile sale remarcabile” și „energia impresionantă”, dar reproșându-i „păcatele sale doctrinare și conceptuale”.⁶⁶ Ca urmare a unui conflict cu liderul comunității, Henric Streitman, este închis câteva luni în lagărul de la Tg. Jiu, iar în 1943, Comitetul de salvare al Agenției Evreiești l-a numit pe Zissu ca omul de legătură în România și

⁵⁸ Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, pp. 403–405.

⁵⁹ Geo Șerban, *Miza demnității intelectuale*, în „Observator Cultural”, nr. 745, octombrie 2014.

⁶⁰ H. Kuller, *art. cit.*, p. 155.

⁶¹ S. Podoleanu, *op. cit.*, p. 381.

⁶² H. Kuller, *art. cit.*, p. 155.

⁶³ Florin C. Stan, *Relațiile bilaterale România—Israel (1948–1959). O cronologie*, în „Caiete Diplomatice”, Vol. 2, nr. 2, 2014, p. 24.

⁶⁴ Mihail Sebastian, *op. cit.*, pp. 421–425, 453–455, 558.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 334.

⁶⁶ Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 81.

șeful Oficiului pentru Palestina, fapt ce a atras reacția comunității care a susținut un alt sionist pentru această poziție, Mișu Benvenisti.⁶⁷ A jucat un rol important în repatrierea orfanilor evrei din Transnistria și în procesul de emigrare a evreilor spre Palestina după decembrie 1943. Devine, astfel, responsabilul comitetului de emigrare al Crucii Roșii din România, în contact direct cu Mossad LeAliyah Bet și Comitetul de salvare din Palestina condus de către Shaul Meirov, fondatorul Mossad.⁶⁸

În ciuda atitudinii sale rebele, Mossadul a continuat colaborarea cu Zissu pentru salvarea evreilor, inclusiv în acțiunea de salvare a evreilor maghiari care au putut trece prin România în drumul lor spre Palestina. Acest lucru a fost posibil ca urmare a intervenției lui Pamfil Șeicaru pe lângă Antonescu.⁶⁹ În numele lui Zissu, Șeicaru l-a contactat pe guvernatorul Bucovinei, Corneliu Dragalina, care a promis că va proteja supraviețuitorii Holocaustului din Cernăuți.⁷⁰

Imediat după actul de la 23 August 1944, Zissu, reînființează Partidul Evreiesc, iar în septembrie același ani reapărea ziarul Mântuirea, organ oficial al Federației Sioniste din România.⁷¹ Se implică în denunțarea publică a fostului președinte al Centralei Evreilor, Gingold și a altor membrii din conducerea acesteia.⁷²

Zissu spera la o schimbare democratică în România după anii de dictatură, încercând să obțină recunoașterea evreilor ca minoritate etnică, dar să asigure și emigrarea spre Palestina, idei respinse de către PCR și Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, ministrul minorităților.⁷³

Împreună cu Benvenisti critică Comitetul Democrat Evreiesc, o construcție comunistă, acuzându-l de că un este nici democratic, nici evreiesc.⁷⁴ Conflictul cu Filderman pe care-l acuză de comunism, refuzul de a colabora cu Crucea Roșie Română în organizarea transporturilor spre Palestina, fapt ce l-a adus în conflict cu Mossadul, dar și trecerea unor sioniști de stânga în tabăra CDE, l-au făcut, dezamăgit, să demisioneze din toate funcțiile, în 1946, deși ziarul Mântuirea a continuat să apară până în 1947.⁷⁵ A intrat în opoziție fapt ce l-a adus în vizorul comuniștilor care au declanșat în iulie 1950, un val de campanii și arestări antisioniste în rândul evreilor,

⁶⁷ Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 163.

⁶⁸ Dalia Ofer, *op. cit.*, pp. 253, 257, 258–259, 299; Idith Zertal, *op. cit.*, pp. 99–100.

⁶⁹ Teodor Wexler, *Tot despre Pamfil Șeicaru*, în „Magazin Istoric”, iulie 2001, p. 12.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Camelia Crăciun, *art. cit.*, pp. 89–90; H. Kuller, *art. cit.*, p. 178.

⁷² Bela Vago, *op. cit.*, p. 716.

⁷³ Hildrun Glass, *op.cit.* p. 164; Lucian Nastasă, Andreea Andreescu, Andrea Varga (eds.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945–1965)*, Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj-Napoca, 2003 pp. 30-31.

⁷⁴ Mihai Pelin, *Controverse. Plecarea fruntașilor evreimii din România*, în „Jurnalul Național”, 30 noiembrie, 2006.

⁷⁵ Hildrun Glass, *op. cit.*, pp. 164–165; H. Kuller, *art. cit.*, pp. 180–183, 197–198; Șlomo Leibovici-Laiș, *În culisele unei afaceri politice*, în „Magazin Istoric”, mai 2002, p.23; Lucian Nastasă, Andreea Andreescu, Andrea Varga, *op. cit.*, p. 29, 31.

astfel că la 10 mai 1951, el și 200 de evrei sunt arestați de către Securitate.⁷⁶ Anchetat timp de trei ani, a fost acuzat de înaltă trădare și condamnat la închisoare pe viață prin sentința din 31 martie 1954.⁷⁷ Închis la Pitești, este eliberat în 1956 în urma intervențiilor diplomaților israelieni, iar în acel an emigrează în Israel, unde grav bolnav, moare la câteva luni, la 68 de ani.⁷⁸ La funeraliile sale au participat înalte oficialități, printre care Golda Meir, Yosef Sprinzak sau Nahum Goldmann.⁷⁹

Mai târziu, Alexandru Șafran, contemporan cu Zissu, a spus despre acesta că a acționat tot timpul „cu credința în Dumnezeu și veșnicia poporului Israel ca unica lui mângâiere”.⁸⁰ În timpul regimului comunist lucrările sale au fost considerate fasciste și plasate în celebrul Fond S, fiind accesibile, redescoperite și reeditate după 1989. Un scriitor despre care Gala Galaction declara că „din cărțile amicului meu am învățat să cunosc lumea evreiască de la noi și de pretutindeni, într-o lumină revelatorie, pe care experiența vieții n-ar fi putut să mi-o dea...anexând literaturii românești acel cosmos iudaic pe care Ronetti-Roman ne făcuse doar să-l întrevedem... o planetă constrânsă să-și dezvelească misterul, prin puterea unui telescop de calibru necunoscut... Un merit al operelor scriitorului A.L. Zissu este valoarea lor documentară.”

Vom continua în partea a doua a acestui studiu, prezentarea vieții și operei scriitorilor evrei nemțeni, cu Brunea-Fox, Filip Cohn și Irving Layton.

BIBLIOGRAFIE

„Adevărul”, 8 decembrie 1912.

„Adevărul”, 7 februarie, 1936.

„Anuarul Bucureștilor pe anul 1904”.

„Chemarea Tinerimei Române”, nr. 7, 1926.

„Mesagerul de Bistrița-Năsăud”, 11 decembrie 2009.

„Monitorul Oficial”, nr. 290, 1911.

Lucreția Angheluță, Salomeea Rotaru, Liana Miculescu, Marilena Apostolescu, Marina Vazaca, *Bibliografia românească modernă (1831–1918). Vol. IV: R-Z*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1996.

⁷⁶ Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 165; Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 166.

⁷⁷ Camelia Crăciun, *art. cit.*, p. 90; Carol Iancu, *Being Jewish in Romania after the Second World War*, în Eliezer Ben-Rafael, Thomas Gergely, Yosef Gorny (eds.), „Jewry between Tradition and Secularism. Europe and Israel Compared (Jewish Identities in a Changing World, Vol. 6)”, Brill Publishers, Boston, 2006, p. 56.; Florin C. Stan, *art. cit.* p. 24, 29.

⁷⁸ Lucian Nastasă, Andreea Andreescu, Andrea Varga, *op. cit.*, p. 30; Florin C. Stan, *art. cit.*, p. 29; Hildrun Glass, *op. cit.*, pp. 166–167.

⁷⁹ Florin C. Stan, *art. cit.*, p. 24.

⁸⁰ Alexandru Șafran, *Memoria aproapelui nostru. Expulzarea*, în revista „Memoria”, nr. 15, January 1996, p. 74.

- Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice. Volumul I: 2 februarie 1935—31 decembrie 1936*, Editura Machiavelli, București, 1998.
- Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată. IV: 1910–1914*, Editura Ziarului Universul, București, 1932.
- Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939–1945*, Wayne State University Press, Detroit, 1981.
- Matei Cazacu, *La disparition des Juifs de Roumanie*, în „Matériaux pour l'Histoire de Notre Temps”, nr. 71, 2003.
- Irina Cărăbaș, *Poziționări identitare în avangarda românească*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei. Artă Plastică”, vol. 1 (45), 2011.
- Paul Cernat, *Avangarda românească și complexul periferiei: primul val*, Editura Cartea Românească, București, 2007.
- Șerban Cioculescu, Ovidiu Papadima, Alexandru Piru (editori), *Istoria literaturii române. III: Epoca marilor clasici*, Editura Academiei, București, 1973.
- Camelia Crăciun, *Politics and Ideology in Jewish Romanian Intellectual Life. During the Interwar Period: A. L. Zissu – W. Filderman Debate*, în the „New Europe College Ștefan Odobleja Program Yearbook, 2010–2011”.
- Mihail Cruceanu, *De vorbă cu trecutul...*, Editura Minerva, București, 1973.
- V. Dănoiu, *Evreii în cultura română (I)*, în „Contemporanul”, nr. 39-40, 1923.
- Denis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, London, 2006.
- Leon Feraru, *Rumanian Literary News*, în „The Romanic Review”, nr. 2, 1929.
- Leon Feraru, *Reviews. Rumanian Book Notes. A. L. Zissu, Ereticul de la Mănăstirea Neamțu*, în „The Romanic Review”, Vol. XXII, nr. 4, octombrie-decembrie 1931.
- Hildrun Glass, *Câteva note despre activitatea lui Avram L. Zissu*, în Liviu Rotman, Camelia Crăciun, Ana-Gabriela Vasiliu (eds.), „Noi perspective în istoriografia evreilor din România”, p. 164, Editura Hasefer, București, 2010.
- Carol Iancu, *Being Jewish in Romania after the Second World War*, în Eliezer Ben-Rafael, Thomas Gergely, Yosef Gorny (eds.), „Jewry between Tradition and Secularism. Europe and Israel Compared (Jewish Identities in a Changing World, Vol. 6)”, Brill Publishers, Boston, 2006.
- Hary Kuller, *Sioniștii sub lupa Siguranței și Securității. 1925 – 1949*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”, 2008.
- Șlomo Leibovici-Laiș, *În culisele unei afaceri politice*, în „Magazin Istoric”, mai 2002.
- Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, Iași, 2002.